

УДК 373.5.016: 82.01 (075)

Т. О. Яценко

<https://orcid.org/0000-0002-6121-7495>

В. І. Пахаренко

<https://orcid.org/0000-0003-4796-2226>

ПІДРУЧНИК ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ 5 КЛАСУ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ: ПИТАННЯ СТРУКТУРИ ТА ЗМІСТУ

Упровадження нового Державного стандарту базової середньої освіти, затвердження варіативних модельних навчальних програм суттєво змінює модель шкільного навчання літератури. Відповідно набуває актуальності проблема підготовки шкільних підручників нового покоління, з якими пов'язують можливості підвищення рівня якості шкільної літературної освіти, зростання мотивації учнів-читачів до глибокого засвоєння предметного змісту, переходу до індивідуальних траєкторій опанування навчальним матеріалом тощо. Питання вдосконалення й осучаснення структурних компонентів підручника літератури, визначення його змістового наповнення та результативності реалізації дидактичних функцій фокусується на важливості врахування завдань Нової української школи та сучасних дидактичних і методичних вимог до навчальної книги. Переконалим є твердження О. Я. Савченко, що «...оновлення змісту за ідеями Нової української школи має концентрувати зусилля укладачів підручників на результатно-діяльнісній, емоційно-ціннісній складовій змісту навчальної книги. Це означає, що всі складники підручника мають створювати умови для досягнення учнями очікуваних результатів» (Савченко, 2019, с. 65).

Проблема створення шкільних підручників літератури розкривається в публікаціях О. Бандури, Т. і Ф. Бугайків, Н. Волошиної, Н. Гоголь, О. Ісаєвої, О. Куцевол, В. Олєфіренка, Г. Семенюка, О. Слоньовської, Б. Степанишина, А. Фасолі, В. Шуляра, Т. Яценко та інших. Дослідники одностайні в тому, що в реаліях сучасної шкільної освіти змінюється роль підручника, увиразнюються певні його дидактичні функції в організації навчальної діяльності учнів (В. Мелешко, О. Савченко, О. Пометун, С. Трубачевої, А. Фасоля, Т. Яценко та інші). Слушним є твердження науковців щодо технологічності сучасного шкільного підручника, тобто його відповідності освітнім технологіям (Я. Кодлюк, О. Ляшенко, О. Савченко, А. Фасоля). У публікаціях також наголошується на практичній значущості шкільного підручника, його дієвості як одного із засобів формування предметних і ключових компетентностей учнів (Н. Голуб, О. Петрук, О. Пометун, Т. Ремех, Т. Яценко та інші).

Отже, аналіз напрацювань дослідників щодо проблеми підручникотворення в шкільній освіті, зокрема й у літературній, свідчить

що підручник повинен створюватися як дієвий інструмент процесу навчання. Відтак метою статі є розкриття особливостей змісту і структури сучасних підручників літератури для 5 класу, орієнтованих на реалізацію освітніх завдань Нової української школи.

Відповідно до нового Державного стандарту базової середньої освіти (2020) та на основі Типової освітньої програми в Інституті педагогіки НАПН України розроблено модельні навчальні програми для 5–6 класів закладів загальної середньої освіти «Українська література» та «Інтегрований курс літератур (української та зарубіжної)», яким надано гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (Яценко та ін., 2021; Яценко, Тригуб, 2021). Новий зміст шкільної літературної освіти для адаптаційного циклу навчання реалізовано в підручниках «Українська література. 5 клас» та «Література (українська та зарубіжна)» (Яценко, Пахаренко, Слижук, 2021; Яценко, Пахаренко, Слижук, Тригуб, 2021).

Загальновідомо, що структура шкільного підручника-хрестоматії з літератури включає текст (художній і навчальний) і позатекстові компоненти (методичний апарат до художніх творів, словник літературознавчих термінів, ілюстрації та репродукції картин тощо).

В основу побудови означених підручників покладено принцип текстоцентризму. Зважаючи на самодостатність літературних творів, автори підручників намагалися максимально сконцентруватися увагу юних читачів на художніх текстах. Саме тому структура підручників відрізняється від традиційної, коли художньому твору передує нарис про життя і творчість автора, теоретико-літературний матеріал тощо. Натомість у підручниках «Українська література» та «Література (українська та зарубіжна)» для 5-х класів вивчення кожної програмової навчальної теми розпочинається саме з художніх творів, що подано в повному обсязі або ж скорочено. Водночас у QR-кодах вказано покликання на інтернет-джерела, що містять повні тексти. У зверненнях авторів до юних читачів також стимулюється потреба учнів у користуванні бібліотеками.

Розуміючи важливість цілісного сприйняття художнього твору, автори підручників зважали на дослідження психологів та спостереження вчителів-словесників щодо важливості врахування наявності в сучасних учнів кліпового мислення, що характерно для цифрового суспільства. З огляду на це художні тексти в підручниках розбиті плашками рубрики «Поміркуй!», що містять запитання і завдання на перевірку розуміння учнями прочитаних епізодів твору. Зокрема зосереджується увага на важливих подіях, учинках героїв, описах природи, інтер'єру, зовнішності та характеру персонажів, використанні художніх засобів та їх значенні, що є важливим для глибокого розуміння твору. Окрім того, запитання рубрики спонукають школярів до передбачення подальшого перебігу подій художнього твору, що сприяє розвитку їхньої творчої уяви та

логічного мислення. Зауважимо, що рубрику свідомо розміщено на полях художнього тексту, а не після його окремих частин. Учні, котрі захоплюються читанням та зосереджені на перебігу подій у творі, можуть у процесі його цілісного прочитання не акцентувати свою увагу на запитаннях і завданнях рубрики «Поміркуй!», а повернутися до роботи над текстом художнього твору після його повного прочитання.

Орієнтиром для пізнання високохудожнього світу творів української та зарубіжної літератур на шляху формування компетентного учня-читача є рубрики, у змістовому наповненні яких закладено читацькоцентричний принцип опрацювання навчального тексту. Так, у рубриці «Твій читацький путівник», що подається до кожного передбаченого програмами розділу, у доступному для п'ятикласників викладі конкретизовано обсяг тих предметних знань та читацьких умінь, які вони повинні здобути та якими мають оволодіти у процесі опрацювання конкретної навчальної теми. Наприклад, мотивуючи учнів на самостійне ознайомлення із матеріалом розділу «Народні та літературні казки», зазначається, що їх читацький досвід збагатиться запропонованими для текстуального вивчення народними та літературними казками. Також зазначається, що опрацьовуючи навчальний матеріал підручника, учні зможуть дізнатися про різні види казок, навчитися визначати особливості їх побудови, виявляти елементи реального та фантастичного та визначати проблемами, порушені в казках.

У нових підручниках літератури початок вивчення кожної нової теми забезпечує актуалізацію здобутих знань і вмінь учнів, що є підґрунтям для набуття нового читацького досвіду і нових читацьких умінь. Так, рубрика «Ти вже знаєш» актуалізує знання школярів, здобуті ними в початковій школі або ж на інших уроках, а також мотивує необхідність їх поглиблення в процесі опрацювання нової конкретної навчальної теми. Ця рубрика передує кожному художньому твору, а також її передбачено перед іншим матеріалом підручників, де її доречність є необхідною. Окрім того, важливість рубрики «Ти вже знаєш» зумовлено її психологічним підтекстом, оскільки актуалізація знань і сформованих умінь школярів позитивно налаштовує їх на подальшу роботу з текстом твору, додає впевненості у власних знаннях. Так, на пропедевтичному етапі уроку, присвяченому вивченню народних загадок, у підручнику у зверненні до п'ятикласників зазначається: «Ти вже знаєш різні загадки. А ще більше, мабуть, тобі подобається відгадувати ці короткі влучні головоломки, що ввібрали в себе творчу фантазію народу. Тож на часі дізнатися нові відомості про цей короткий жанр фольклору та перевірити свою логіку, винахідливість, дотепність» (Яценко, Пахаренко, Слижук, 2021, с. 15). Мотивуючи учнів до вивчення народних казок на уроках інтегрованого курсу літератур, їм нагадується, що казка є одним із жанрів фольклору. Актуалізуючи знання учнів

іноземної мови, наголошується, що в англійській мові слово «казка» пишеться *folktale*, що вказує на спорідненість зі словом «фольклор». Учням необхідно пригадати народні казки, які вони прочитали в початковій школі та розповісти про їхню улюблену народну казку. Також акцентується на тому, що знайомство з казками різних народів світу дозволить учням-читачам переконатися, що кожен народ вирізняється своїми неповторними казками, та водночас спільними для всіх є ідеали добра, правди та справедливості. До того ж наприкінці рубрики «Ти вже знаєш» завжди акцентується увага учнів на необхідності прочитання конкретного художнього твору.

На актуалізацію сформованих читацьких умінь учнів та спонукання до подальшої читацької діяльності орієнтує змістове наповнення рубрики «Ти вже вмієш». Наприклад: «Ти вже вмієш самостійно складати власні загадки, тобто порівнювати предмет, явище з іншим, схожим за істотною ознакою, включити цю ознаку в загадку так, щоб не відразу можна було здогадатися, про що йдеться; висловити загадку стисло й чітко. Дотримуючись цих настанов, спробуй скласти відеозагадки» (Яценко, Пахаренко, Слижук, 2021, с. 16). Під час опрацювання німецької народної казки «Пані Метелиця», відомої читачам завдяки братам В. і Я. Грімм, юним читачам нагадується, що вони вже вміють порівнювати риси характерів героїв твору. У рубриці наголошується, що ознайомлення із тлумаченням поняття «антитеза» дозволить збагнути значення цього прийому для змалювання персонажів, їх протиставлення. Запропоновано порівняти героїв казки, використовуючи антитезу, що вживається в тексті «Пані Метелиці».

У підручниках передбачено різні етапи опрацювання художнього тексту. Його сприймання й осмислення відбувається на етапі первинного прочитання, а поглиблюється в процесі аналітико-синтетичної роботи над ним. Оскільки художній текст у означених підручниках літератури є першоелементом у їх структурі, то п'ятикласники мають можливість спершу прочитати художній твір, а потім ознайомитися з біографічними відомостями про його автора чи навчальним матеріалом про твір. Тобто передбачена така організація самостійної читацької діяльності, що дозволяє учням самостійно сформулювати первинне враження про твір, а не відтворювати знання про нього на основі інформації, представленої в підручнику. Наприклад, у процесі вивчення легенди «Калина» школярам варто зосередитися на рубриці «Поміркуй!» і виразити своє враження щодо прочитаної легенди та подумати над тим, чому калина стала символом краси, доброти та кохання. Під час вивчення казки «Попелюшка, або Кришталевий черевичок», учні дізнаються цікаві факти із життя і творчості її автора, про літературні казки, їх різновиди, ознаки та відмінності від народних. Здобуті знання стануть основою для формування початкових умінь аналізу художнього твору: визначення основної думки, характеристики персонажів, з'ясування характерних

ознак літературної казки тощо, тобто сприятимуть осмисленому розумінню її ідейно-тематичного змісту та естетичного багатства.

Змістове наповнення рубрики «Клуб знавців літератури» – це необхідний мінімум навчальної інформація, поданої з урахуванням особливостей сприйняття молодшими підлітками. Так, у навчальному матеріалі про творчість Лесі Українки зосереджена увага юних читачів її дитинства та підлітковому віці письменниці. Матеріал цієї рубрики дієво сприяє налагодженню діалогу із текстом художнього твору, його осмисленому розумінню. Наприклад, учні довідаються, що прийом чарівного сну-подорожі покладено в основу казки Лесі Українки «Лелія», переконаються, як письменниці вдалося майстерно поєднати елементи фантастичних казок і реальні деталі панського та селянського побуту.

У рубриці «Літературознавчий словничок» презентовано літературознавчі поняття, рекомендовані в модельних навчальних програмах, і вивчення яких забезпечуватиме глибоке розуміння художнього твору. Теоретико-літературні поняття розкрито в спрощеному, доступному для п'ятикласників викладі. Їх глибше тлумачення, із конкретизацією на прикладах прочитаного художнього твору подано в рубриці «Клуб знавців літератури».

Наприклад, під час опрацювання навчальних тем програмового блоку «Україна і я» у підручнику української літератури для актуалізації знань учнів акцентовано на епітетах, порівняннях, метафорах, з якими вони вже ознайомлені з початкової школи. Для поглиблення розуміння сутності цих термінів у «Літературознавчому словничку» подано їх тлумачення. Зауважимо, що для учнів молодшого підліткового віку найскладнішим для усвідомленого розуміння є поняття метафори, тому максимально унаочнено його пояснення. Тому учням запропоновано буквально уявити кожен із цих образів, що сприятиме розумінню перенесення ознаки за певною схожістю. Використання засобів візуалізації в процесі опрацювання навчальної теми допоможе п'ятикласникам зрозуміти, як метафори ілюструють ігрову природу мистецтва.

Ефективним засобом реалізації задекларованого в навчальних програмах мистецького контексту є дидактико-методичний потенціал рубрики «У колі мистецтв». Увагу зосереджено на зіставленні художніх образів творів української та зарубіжної літератур з іншими видами мистецтва – образотворчим, музичним, театральним, архітектурою, кіномистецтвом, анімацією тощо. Так, під час опрацювання вступної теми, де учні мають можливість довідатися про роль книги в житті людини, про секрети вмілого читання, а також поділитися своїм читацьким досвідом, презентовано для ознайомлення цікаву і доступну для п'ятикласників навчальну інформацію про сутність різних видів мистецтва. Учням запропоновано розглянути фото скульптури А. Джонсон «Дівчинка, що читає книгу», установлені в іспанському

місті Севілья, та подумати, яку думку хотіла передати скульпторка своїм твором мистецтва.

Формуванню в учнів умінь дослідницької діяльності ефективно сприяють творчі завдання, читацькі проекти для самостійного індивідуального чи групового виконання, що рекомендовані в рубриці «Читачеві досліднику/читачці-дослідниці». Як-от, для узагальнення вивченого матеріалу щодо розуміння сутності специфіки художньої літератури п'ятикласникам необхідно підготувати творчу роботу – описати, використовуючи засоби художньої виразності, прихід осені та підібрати із додаткових джерел інформації (домашня бібліотека, шкільна бібліотека чи ресурси Інтернету) тексти різних стилів про осінь. Виконання такого дослідницького завдання навчить школярів вирізняти науковий і мистецький тексти та сприятиме розумінню, що секрет мистецтва саме в образному баченні світу, у грі слів, у художніх засобах.

Для розвитку компетентного учня-мовця у підручниках передбачено рубрику «Мовна скарбничка», змістове наповнення та розташування якої залежить від конкретного художнього тексту. Наприклад, розгляду творів, у яких є незрозумілі для п'ятикласників слова (архаїзми, історизми, діалектизми тощо), передує саме ця рубрика, де розтлумачено їх значення. Реалізації міжпредметних зв'язків у процесі вивчення літератури в 5 класі також слугує рубрика «Мовна скарбничка». Так, на актуалізацію знань учнів з української мови орієнтує таке завдання цієї рубрики, що спонукає п'ятикласників пригадати визначення прикметника, подумати про їх значення в мові, а також знайти у тексті казки «Лелія» прикметники, за допомогою яких Леся Українка передає красу квітів.

Рубрика «Підсумуймо!» містить запитання і завдання для систематизації і закріплення вивченого матеріалу. Кількість запитань і завдань є оптимальною для підсумкового етапу вивчення навчальної теми. Фінальним у рубриці є рефлексійне завдання на самооцінку учнями своїх навчальних досягнень. Акцентується на можливості покращити власні знання, з'ясувати питання, які залишилися невирішеними тощо.

Вивчення кожного програмового художнього твору завершується рубрикою «Читацьке дозвілля». Її зміст спрямовує юних читачів до перегляду екранізацій літературних творів, прослуховування музичних композицій, віртуального відвідування музеїв, картинних галерей тощо. Такий вид діяльності не лише сприятиме організації дозвілля школярів, а є одним із варіантів поглиблення осмисленого розуміння художніх творів, що вивчаються текстуально. Наприклад, для узагальнення здобутих предметних знань про казку Лесі Українки «Лелія» п'ятикласникам запропоновано розглянути твори живопису, на яких зображено квіти, зокрема картини К. Білокур та К. Волтера, насолодитися чудовою музикою та довершеним мистецтвом класичного танцю, перейшовши за означеним покликанням для перегляду «Вальсу

квітів» – фрагмент балету П. Чайковського «Лускунчик» у виконанні артистів Національної опери України ім. Т. Г. Шевченка.

Вивчення кожної навчальної теми передбачає не тільки роботу з художнім чи навчальним текстом, а й з ілюстративним матеріалом. Ілюстрації чи фото репродукції картин обов'язково доповнюються запитаннями і завданнями, що спонукають учнів пояснювати, обґрунтовувати, міркувати. Так, для цілісного розуміння казки «Яйце-райце» та підсилення естетичного впливу щодо її усвідомленого сприймання школярам запропоновано переглянути ілюстрації К. Штанко до народної казки «Яйце-райце» та зосередити увагу на виразі обличчя головних героїв, на зображенні на передньому і задньому планах цієї ілюстрації. Учнім необхідно подумати, чи вдалося художниці відобразити характер головних героїв цієї народної казки.

Отже, зміст і структура підручників «Українська література» та «Література (українська та зарубіжна)» для 5 класу НУШ авторського колективу із Інституту педагогіки НАПН України засвідчують нову якість їх підготовки та відповідність завданням компетентнісної парадигми сучасної шкільної літературної освіти.

Список використаної літератури

- 1. Савченко О. Я.** Інноваційний потенціал підручника з читання. *Український педагогічний журнал*, 2019. 3, С. 65–71.
- 2. Українська література. 5–6 класи:** модельна навчальна програма; за наук. ред. Т. О. Яценко. Київ: Педагогічна думка, 2021. Режим доступу: <https://osvita.ua/school/program/model-prog-nush/83182/>
- 3. Яценко Т. О., Тригуб І. А.** Інтегрований курс літератур (української та зарубіжної). 5–6 класи : модельна навчальна програма. Київ: Педагогічна думка, 2021. Режим доступу: <https://osvita.ua/school/program/model-prog-nush/83182/>
- 4. Яценко Т. О., Пахаренко В. І., Слижук О. А.** Українська література: фрагмент підруч. для 5 кл. закл. заг. серед. освіти. Ч. 1-2. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2021. Режим доступу: <https://ru.calameo.com/books/006191963d82465b5699>
- 5. Яценко Т. О., Пахаренко В. І., Слижук О. А., Тригуб І. А.** Література (українська та зарубіжна): фрагмент підруч. для 5 кл. закл. заг. серед. освіти. Ч. 1-2. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2021. Режим доступу: <https://ru.calameo.com/books/00619196371f334746f38>

References

1. Savchenko, O. Ya. (2019). Innovatsiinyi potentsial pidruchnyka z chytannia. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*, 3, 65–71. [in Ukrainian].
2. Yatsenko, T. O. (Red.). (2021) *Ukrainska literatura. 5–6 klasy: modelna navchalna prohrama*. Kyiv: Pedahohichna dumka, 2021. Retrieved from <https://osvita.ua/school/program/model-prog-nush/83182/> [in Ukrainian].
3. Yatsenko, T. O., Tryhub, I. A. *Intehrovanyi kurs literatur (ukrainskoi ta*

zarubizhnoi). 5–6 klasy : modelna navchalna prohrama. Kyiv: Pedahohichna dumka, 2021. Retrieved from <https://osvita.ua/school/program/model-prog-nush/83182/> [in Ukrainian]. 4. Yatsenko, T. O., Pakharenko, V. I., Slyzhuk, O. A. (2021). 5. Ukrainska literatura: frahment pidruch. dlia 5 kl. zakl. zah. sered. osvity. Ch. 1-2. Kyiv: Vydavnychi dim «Osvita». Retrieved from <https://ru.calameo.com/books/006191963d82465b5699c> [in Ukrainian]. 6. Yatsenko, T. O., Pakharenko, V. I., Slyzhuk, O. A., Tryhub I. A. (2021). Literatura (ukrainska ta zarubizhna): frahment pidruch. dlia 5 kl. zakl. zah. sered. osvity. Ch. 1-2. Kyiv, Ukraina: Vydavnychi dim «Osvita». Retrieved from <https://ru.calameo.com/books/00619196371f334746f38> [in Ukrainian].

Яценко Т. О., Пахаренко В. І. Підручник літератури для 5 класу Нової української школи: питання структури та змісту

У статті актуалізовано проблему оновлення змісту сучасної шкільної літературної освіти та підготовки інноваційного навчального забезпечення курсу літератури для 5–6 класів з урахуванням вимог нового Державного стандарту базової середньої освіти та в контексті ідей Нової української школи. Схарактеризовано модель нових підручників української літератури та інтегрованого курсу літератур (української та зарубіжної) для 5 класу, підготовлених в Інституті педагогіки НАПН України за новими чинними модельними навчальними програмами. Розкрито дидактико-методичний потенціал змісту і структури нового покоління підручників літератури для 5 класу в контексті сучасних освітніх завдань. Презентовано навчальний матеріал підручників для різноаспектного унаочнення змістового наповнення структурних підрубрик підручників української літератури та інтегрованого курсу літератур (української та зарубіжної).

Ключові слова: шкільна літературна освіта, Нова українська школа, модельні навчальні програми, українська література; інтегрований курс літератур, підручник, зміст, структура.

Яценко Т. О., Пахаренко В. І. Учебник литературы для 5 класса Новой украинской школы: вопросы структуры и содержания

В статье актуализирована проблема обновления содержания современного школьного литературного образования и подготовки инновационного учебного обеспечения курса литературы для 5–6 классов с учетом требований нового Государственного стандарта базового среднего образования и в контексте идей Новой украинской школы. Охарактеризована модель новых учебников украинской литературы и интегрированного курса литератур (украинской и зарубежной) для 5 класса, подготовленных в Институте педагогики НАПН Украины в соответствии с новыми действующими учебными программами. Раскрыт дидактический и методический потенциал содержания и структуры нового поколения учебников литературы для 5

класса в контексте современных образовательных задач. Представлен учебный материал для разноаспектного раскрытия содержания структурных подразделов учебников украинской литературы и интегрированного курса литератур (украинской и зарубежной).

Ключевые слова: школьное литературное образование, Новая украинская школа, модельные учебные программы, украинская литература, интегрированный курс литературы, учебник, содержание, структура.

T. Yatsenko, V. Pakharenko. Textbook of literature for 5th grade of the New Ukrainian school: questions of structure and content

The article actualizes the problem of updating the content of modern school literary education and preparation of innovative educational support for the literature course for grades 5-6, taking into account the requirements of the new State Standard of Basic Secondary Education and in the context of the New Ukrainian School. New model programs on Ukrainian literature and an integrated course of literatures (Ukrainian and foreign) for the adaptation cycle of study are presented. The model of new textbooks of Ukrainian literature and the integrated course of literatures (Ukrainian and foreign) for the 5th grade, prepared at the Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine according to the new programs, is characterized. The concept of textbooks of literature is presented, which is based on the ideas of personality-oriented and competence-based approaches, reader-centric and text-centric principles. The didactic and methodological potential of the content and structure of the new generation of literature textbooks for 5th grade in the context of modern educational tasks is revealed.

The textbook material for multifaceted visualization of the content of the structural subheadings «Your Reader's Guide», «You already know», «You already know how», «Think», «Literary Clubs Club», «In the circle of arts», «Summarize», «Summarize» was presented. Reading leisure textbooks of Ukrainian literature and an integrated course of literature (Ukrainian and foreign) for the productive organization of reading activities of 5th grade students.

Key words: school literary education, New Ukrainian school, model curricula, Ukrainian literature; integrated course of literature, textbook, content, structure.